

**A CRITICAL APPROACH TO THE ANALYSIS OF
VALUES AND TALKING ANIMALS IN TURKISH
TALES¹**

**Değerler Analizine Eleştirel Bir Yaklaşım ve Türk Masallarında
Konuşan Hayvanlar**

Refika ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ²

Abstract

It is frequently emphasized by researchers that folklore products should be used in child education. It is also claimed that folklore products should be used in the curriculum for cultural transfer. For this reason, researchers investigate folk literature in relation to children's literature. However, the question of which products are suitable for children has not been adequately investigated. Although the subject of what values are found in particularly the fairy tales investigate time to time, it cannot be said that this issue is examined in every aspect. Although it is emphasized that the folk tale is not suitable for children, there is no discussion about which tales are suitable or which are not. Therefore, this study will examine the subject of value transfer which the researchers do not focus on sufficiently and a different approach to descriptive analysis will be proposed. To make an example of this subject, it will be focused on animal tales, Ignác Kúnos's 44 Turkish Fairy Tales (44 Türk Masalı) and Naki Tezel's Turkish Tales (Türk Masalları) will be used.

Key Words: Fairy Tale, Talking Animals, Value Transfer.

Öz

Folklor ürünlerinin çocuk eğitiminde kullanılması gerektiği araştırmacılar tarafından sık sık dile getirilir. Bunun yanı sıra folklor ürünlerinin kültürel aktarım için eğitim müfredatında kullanılması gerektiği iddia edilmektedir. Bu nedenle araştırmacılar çocuk edebiyatıyla ilişkili olarak halk bilimi üzerine incelemeler yapmaktadırlar. Buna karşın hangi ürünlerin çocuklara uygun olduğu konusu yeterince araştırılmamıştır. Özellikle masallarda hangi değerlerin öne çıktığı konusu zaman zaman ele alınsa da bu konunun her yönüyle incelendiği söylenemez. Her halk masalının çocuklar için uygun olmadığı dile getirilmekle birlikte hangi masalların uygun olduğu ya da hangilerinin uygun olmadığı konusunda bir tartışma yürütülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada araştırmacıların yeterince üzerinde durmadığı değer aktarımı konusunu incelenecek ve betimsel analiz yöntemine farklı bir yaklaşım önerisi getirmeye çalışılacaktır. Bu

¹ Bu çalışma, Uluslararası Türk Kültürü ve Dili Sempozyumu 27-29 Eylül 2018 Üsküp/Makedonya'da sunulan sözlü bildirinin genişletilmesi ile oluşturulmuştur.

Ayrıca bu çalışma Çukurova Üniversitesi BAP birimi tarafından "Bireysel Araştırma Projesi" kapsamında desteklenmiştir.

² Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, raltikulac@yahoo.com

konuya örnek olması için konuşan hayvan masallarına odaklanılacak, Ignác Kúnos'un 44 Türk Masalı ve Naki Tezel'in Türk Masalları adlı çalışmaları kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Masal, Konuşan Havyanlar, Değer Aktarımı.

Giriş

Halk bilimi araştırmaları içinde derlemelerin yeri ve önemi Ziya Gökalp'in çalışmalarıyla³ önemli ölçüde kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır⁴. Gökalp, masal derlemeleri yapmanın yanı sıra masalları nazma da geçirmiş, geniş kitlelerin halk edebiyatından estetik zevk almalarını sağlamaya çalışmıştır. Gökalp'in yanı sıra birçok araştırmacı masal derleme işiyle ilgilenmiş, böylece derleme çalışmaları akademik çalışmanın önemli alanlarından biri olmuştur. Bunun yanı sıra masal derleyicilerinin birçoğu masalların sadece çocuklar için değil herkes için gerekli kültürel aktarım ürünlerinden olduğunu vurgulamışlardır. Örneğin Naki Tezel bu konuyla ilgili olarak şunları söyler:

“Bu masallar çocuklar okusun, zevk alsın, çocuk muhayyilesini inkişaf ettirsin diye toplanmış, yazılmış ve neşredilmiş değildir. Halk masalları birer folklor unsuru, halk bilgisi maddesi ve bütün diğer folklor malzemeleri gibi birer maşeri mahsül olmak itibarıyla toplanmışlardır. Asıl kıymeti bu noktada toplanan masallar, birer işlenmemiş cevher olup bunlardan terbiyeciler, edebiyatçılar, tarih ve içtimaiyatçılar kendi bakımlarından istifade edebilirler.” (Tezel 1938: ?)

Türk masallarını ilk derleyen Rus Türkologu F. Wilhelm Radloff'tur. "Radloff 1866 ile 1907 yılları arasında Asya Türklerinden derlediği masalları on cilt olarak yayımlamıştır. Ignác Kúnos'un bu alanda yaptığı çalışmalar da önem arz etmektedir. Pertev Naili Boratav'ın Wolfram Eberhard ile 1953 yılında yaptığı "Türk Masalları Tip Kataloğu"ndan sonra Boratav önce 1955'de *Zaman Zaman İçinde* adlı eserini yayınlamış daha sonra 1969 yılında *Az Gittik Uz Gittik* adlı eserleriyle de bu alandaki başarılı çalışmalarını genişletmiştir.

Derleme çalışmalarının artmasına paralel olarak araştırmacılar masalların kültür hayatımıza katkısına dikkat çekerek korunmasının önemini altını çizmektedirler. Dolayısıyla her ne kadar masalların sadece çocuklar için olmadığı söylenece de çocuk eğitimindeki yeri ve önemi konusunda da vurgulamalar yapılmaktadır. Ünlü Türkolog Ignác Kúnos bu konuda şunları söyler: “diğer halkbilimlerinde olduğu gibi masallar çocuklar için değildir; yine de en çok cezp ettiği kesim çocuklar ve ardından kadınlardır.” (Kúnos 2018: 17) Dolayısıyla çocukların hem hayal dünyasını zenginleştirmek hem de kültür aktarımı ile bilinçlenmelerini sağlamak adına masalların eğitimde kullanılması birçok araştırmacı tarafından önerilmekte hatta bugün de bu konuda birçok bilimsel çalışma yürütülmektedir. Bununla birlikte hangi masalların eğitimde kullanılmasının uygun olduğu hakkında yeteri kadar çalışma yapıldığı söylenemez. Masalların çocuk eğitiminde kullanılmasının zararlı olabileceği hakkında da görüşler bulunmaktadır. Örneğin çocuk edebiyatı araştırmacısı Jack Zipes'e göre “koru ve şiddet” zamanın başlangıcından beri çeşitli biçimlerde toplumlara nüfuz etmiştir. Bu duyguların masallara

³ Öcal Oğuz, Ziya Gökalp için, “Ziya Gökalp, mevcut kaynaklara göre Türkiye’de ilk kez “folklor” terimine “halkiyat” şeklinde Türkçe bir karşılık öneren ve bu terimi tanımlayan bilim insanıdır.” (Oğuz 2013:10) der.

⁴ “Yapılan araştırmalara göre, folklor/halk bilimini ülkemizde bir bilim dalı olarak değerlendirip kamuoyuna tanıtan ilk yazıları 1913 yılında Ziya Gökalp (1876-1924), 1914 yılında da M. Fuad Köprülü (1890-1966) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) yazmışlardır.” (Tan 2013: 238)

nüfuz etmesinin şaşırtıcı olmadığını belirten Zipes'e göre, masalarda çocukları yiyen canavarların, gençleri döven ebeveynlerin, güzel bakireler üzerine küfürlerin; şiddet, zulüm ve benzeri fevkalade fantastik durumlara sadece birkaç örnektir. Bununla birlikte Zipes, halk hikâyelerinin amacının dikkat çekmek, koruma ve güvenlik sağlamak olduğunu da ekler. Masallar ihanet, korku, fobiler, çekişmeler, kavgalar, nefret ve kıskançlık hakkında da olabilir. Zipes'e göre böylece okuyucular insanlığın çirkin taraflarıyla yüzleşir, aynı zamanda bu karanlık güçlerle başa çıkmak için yeteneklerini harekete geçirmeyi öğrenirler (Hourani 1). Zipes'in bu uyarılarının her masal için doğru olmadığını bununla birlikte özellikle hayvan masallarının belirgin biçimde bu tür etkiler taşıdığını söyleyebiliriz.

Masalların öğreticiliğinin hayvan masalları ile ilişkili bir vurgusu olduğu söylenebilir. Masal sınıflandırılması yapılırken genellikle hayvan masalları ana başlıklardan biri olarak verilir. *Kelile ve Dimne*'de⁵ olduğu gibi masallar yoluyla ders verilmesi ve bunun için insanlar yerine hayvanların kullanılması birçok kültürde tercih edilen bir yöntemdir. Bu açıdan Türk kültüründe de birçok hayvan masalı örneği bulunmaktadır. Masalların bazılarında kahramanlar sadece hayvanlardan seçilirken bazı masalarda hayvanlar yardımcı unsur olarak kullanılmaktadır. Bu konuşan hayvanlar genellikle insanlara yardımcı olur, onları zor durumlardan kurtarırlar. Biz çalışmamızda incelediğimiz Naki Tezel'in *Türk Masalları*, Ignác Kúnos'un *44 Türk Masalı*, Pertev Naili Boratav'ın *Zaman Zaman İçinde* ve Saim Sakaoglu'nun *Türk Masalları* adlı kitaplarında insan masalları içindeki konuşan hayvanlarla hayvan masallarının kahramanlarının değerler eğitimi açısından uygunluğunu tartışacağız⁶.

Kahraman sayısı daha az ve diğer masallara nispeten daha kısa olan hayvan masallarının eğlendiricilik vasfının öne çıktığı vurgulanmaktadır. Fakat Saim Sakaoglu'nun aktardığı hayvan masallarının eğlendirmekten çok ibret vermeyi amaçladığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu ibret verme işini de olumlu yönde bir telkinle yaptığını söylemek zaman zaman güçleşmektedir. Örneğin "Bal Ortakları" adlı masalda tilki ve ayı arkadaş olmalarına rağmen tilki beraber yemeleri gereken balı tek başına yer ve sonrasında da ayıya bir tuzak kurarak onu öldürür. "Gümüş Kuyruklu Tilki" adlı masalda da bir tilki ile bir çakal arkadaşlık ederlerken yine açgözlülükleri yüzünden birbirlerinin ölümüne neden olurlar. Masalların sonunda kıssadan hisse çıkarılabilesine karşın hayvanlar arasındaki şiddetin sebep ve sonuçları arasında bazı çelişkiler dikkatimizi çekmektedir. Örneğin "Bal Ortakları" adlı masalda tilkinin arkadaşını aldatması üzerine bir açıklama ya da kınama yapılmaz. Ayı öldükten sonra tilkinin başka yerlere gittiği söylenerek masal bitirilir. Bu durumda kurnaz ve aç gözlü tilki hem balı yemiş hem de arkadaşını öldürmüş olmasına rağmen cezalandırılmamış olur. Ayı ise iyi niyetli olmasına rağmen hem balından hem de canından olduğu için "saf" yada "aptal" durumuna düştüğü için olumsuzlanır. Dolayısıyla tabiatlarındaki kötülük doğal bir durummuş gibi değerlendirilebilir. Değerler eğitimi açısından bunun bir problem olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Değerler neyin iyi

⁵ *Kelile ve Dimne*'nin meydana getiriliş nedeninin Hint hükümdarının halka zulmetmesi olduğu söylenir ve şöyle anlatılır: "Depşelem ilk zamanlar çok iyi huylu idi. Fakat sonraları kötü bir yol tuttu ve halka baskı yapmağa başladı. İşte Beydaba onu doğru yola getirmek için, birtakım hikâyeler anlatmağa başladı ve onu gazaba getirmemek için de bu hikâyelerini hayvanlar dilinden anlatma suretiyle onu uyarmaya çalıştı. Beydaba'nın bu hizmetinin sonucu olarak Depşelem tekrar halka iyi muamele etmeye koyuldu." (Necefzade 1967: 9).

⁶ Türk masalları ve değerler eğitimi konusunda yapılmış çalışmalar bulunmakla birlikte bu çalışmalarda genellikle betimsel analiz tekniği tercih edilmektedir (Bkz. Akkaya 2014; Akkaya 2017; Kılcan 2016; Sever 2015). Bu çalışmadaysa ölçek kullanmak yerine bir karşılaştırma yapmak ve bu çalışmalarda göz ardı edilen unsurlara dikkat çekmek amaçlanmaktadır.

ve neyin kötü olduğunu bireye öğrettiğine göre bu masallardaki kurnazlık ve açgözlülüklülüğün de bir değer olarak karşımıza çıkma riski vardır.

“Değerler birey, grup ya da toplum tarafından önem atfedilen, çoğunluk tarafından kabul gören, beğenilen, istenilen şeyler değer olarak tanımlanabilir (Haralambos, 1987; 6). Değerler bir bakıma bireylerin öteki insanların, toplumsal olguların ve şeylerin değerlerini ölçmede kullandıkları ölçütlerdir. Birey, grup ya da toplum tarafından paylaşılır, ciddiye alınır, coşkularla birlikte bulunur ve öteki nesnelere soyutlanabilirler. Neyin iyi neyin kötü, neyin güzel neyin çirkin, neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair kararlarımızı değerlerin kılavuzluğunda veririz.” (Ulusoy, Turan 2016:3)

Yukarıdaki tanımlardan hareketle masalarda olumlanan davranış tipleri listelendiğinde paylaşmak, dürüstlük, cesaret, arkadaşlık gibi olumlu değerlerin bulunduğu görülecektir. Burada dikkat çekilmek istenilen asıl konuysa bu olumlu davranış biçimlerinin olumsuz davranışlarla kıyaslanması durumunda ortaya çıkacak tablodur. Olumlu değerlerin aktarılması amaçlanırken kullanılan yollar olumsuz etkiler içerebilir. Bu durumda olumlu olanlara odaklanmak yeterli olmayacak, olumsuz davranışların analizinin de yapılması gerekecektir. Her ne kadar değer tabloları oluşturulurken bazı değer atlasları ve bazı analiz teknikleri kullanılıyor olsa da bu çalışmalarda değerlerin tartışmalı yönlerinin olduğu göz ardı edilebilmektedir. Örneğin, bir masal kahramanı olarak aslan için otorite ve güç olumlu bir durum gibi görünürken, bu otoriteyi kullanma biçimi olumsuz olabilir. Ya da “tutumluluk” olumlu bir değer olarak değerlendirilirken bir masal kahramanı olarak ayının balı arkadaşıyla paylaşmaması “tutumluluk” olarak değerlendirilme riski içerebilir. Oysa ki paylaşmadığı için arkadaşı onu çalmaya karar verecektir. Bu ve buna benzer kritik durumlar analiz tekniklerini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla değerlerden olumlu olarak bahsedilirken aynı zamanda bu değeri aktarma biçiminin olumsuz olma ihtimali ile yanlış ya da zararlı fikirlerin bir değer olarak aktarılma riski olduğu unutulmamalıdır. Hangi değerlerin aktarılması gerektiği belirlenirken bazı çelişkili saptamaları yapıldığı görülebilir. Hazırlanan listeler yeterince açıklayıcı olmayıp hangi değerlerin neden önemli olduğu, neyi ifade ettiği, başlı olarak hangi olumlu ya da olumsuz davranış biçimlerinin geliştirilebileceğine dair çalışmalar ne yazık ki oldukça yetersiz görünmektedir⁷. Bu durumda hangi olumlu değerlerin aktarıldığı tespit edilirken bunların sadece dökümünü yapmak yeterli olmayacaktır⁸. Aynı zamanda olumsuz faktörlerin de analiz edilmesi ve bir değer olarak aktarılma riski taşıyıp taşımadığı incelenmelidir. Bu konuya örnek olması açısından “Aslan, Kurt ve Tilki” masalını inceleyeceğiz.

⁷ Milli Eğitim Bakanlığı, “Türkçe Dersi Öğretim Programı”nda, “kök değerler” saptaması yapılmakta ve bunlar “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” olarak sıralanmaktadır. Ayrıca, “Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır.” (2019:4) denilerek bu listenin genişletilebileceği ima edilmektedir. Oysa hangi değerlerin hangileriyle ilişkili olduğu ve bu değerlerin ne ifade ettiği yönünde de açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır.

⁸ Değerler eğitimi alanında yapılan çalışmalarda oluşturulan bazı listeler dikkat çekmektedir. Örneğin “Farklı Kurum ve Ülkelerin Belirledikleri Ortak Değerler Listesi”nde (aktaran Yontar 2015: 134) Türkiye, başlığı altında belirlenen değerler hangi kriterlere göre belirlenmiş, örneğin Türk halk ürünlerinde aktarılmaya çalışılan değerler göz önünde bulundurulmuş mudur?

“Aslan, Kurt ve Tilki” Masalı ve Aktardığı Değerler

Saim Sakaoglu'nun eserine aldığı “Aslan, Kurt ve Tilki” masalı Mevlana'nın eserinde de anlatılan bir masaldır. Hayvan masallarının kendine has özellikleri olduğu kuşku götürmez, hatta bu masalarda her hayvanın tip olarak kendine has özellikleri vardır: “Masalarda kahraman olarak hayvanların tercih edilmesinin birçok sebebi vardır. Bunların en önemlisi, hayvanların birçok hususiyetleri itibariyle insan tiplerine örnek olabilmeleridir. Söz gelimi tilki kurnazlığı, aslan kuvveti ve otoriteyi, çakal fırsatçılığı, eşek aptallığı temsil eder. Masalarda hayvanlar tabii yapılarıyla, karakter ve yaratılış özellikleriyle karşımıza çıkmaktadırlar” (Bilkan, 2001: 86). Bilkan'ın bu yorumu her ne kadar tartışmaya açık olsa da genellikle hayvan tipleri ortak bir algıyla verilmektedir. Tilki kurnaz olduğu için olumsuz bir tipken aslan otoritesiyle olumlanan bir tiptir. Bununla birlikte bu özelliklerin masalarda aktarılma biçimi tartışmalı bir değerler sisteminin ortaya çıkmasına neden olabilir. Örnek olarak ele aldığımız bu masalda da hangi değerler aktarıldığı, konusu açıklığa kavuşturulması gereken bir konudur.

“Aslan, Kurt ve Tilki” masalı şöyle başlar:

“Ormanların padişahı aslan; kurt ve tilki ile arkadaş olur. Bir gün üçü birden ormanın derinliklerinde avlanmaya çıkarlar. O gün işleri yolunda gider: Bir dağ öküzü, bir dağ keçisi, bir de tavşan avlarlar. Her biri avın birini sürükleyerek mağaraya getirirler. Sıra gelmiştir avların paylaşılmasına. Aslan, gür sesiyle kurda seslenir: ‘Kurt kardeş, avlarımız ortada... Haydi, bakalım, bunları pay et de kaynımızı doyuralım.

Aslandan böyle güzel bir öneri alan kurt durur mu, hemen kendine göre bir pay etme yolu buluverir. Padişahım, yaban öküzü senin payın olsun. O büyüktür, sen de büyüksün. O senin olmalı. Dağ keçisi ise orta irilikte bir av, o da benim olsun. Tavşana gelince, tilki onu çok sever, onu da tilki arkadaşımıza verelim.” (Sakaoglu: 33)

Masalın devamında aslan, bu tekliften hiç hoşlanmaz. Kurttan kendisine yaklaşmasını ister, kurt yaklaşınca da, “Sen ne oluyorsun ki, benim gibi benzeri olmayan bir aslanın önünde kendine pay ayırıyorsun?” diyerek bir pençe atıp kurdun kafasını parçalayıverir. Daha sonra aslan, tilkiyi yanına çağırarak paylaşma işini onun yapmasını ister. Kurdun başına gelenleri görüp korkan tilki, “Ey güvenilir padişahımız, bundan kolay ne var ki... Bu koca dağ öküzü sizin kuşluk yemeğiniz olabilir. Dağ keçisine gelince siz onunla da öğle zamanı karnınızı doyurabilirsiniz. Tavşan mı? Elbette o da sizin akşam yemeğiniz olmalı. Değil mi efendimiz?” (Sakaoglu 34) der. Aslan, tilkinin bu sözlerinden hoşlanarak onu ödüllendirir ve avların hepsini ona verir. Aslan “böyle paylaşırma işini kimden öğrendin?” diye sorduğunda tilki, kurttan öğrendiğini söyler. Ödülünü alıp aslanın yanından ayrılırken kendi kendine, “Ya avları paylaşırma işi önce bana sorulseydi ne olurdu benim durumum? Şükürler olsun, paylaşırma işi önce kurt kardeşe soruldu.” diyerek yoluna devam eder.

Masalın ana fikrinin adalet fikriyle şekillendiğini söylemek güç. Bunun yanı sıra güçsüzün güçlüye “dalkavukluk” etmesi de önerilen bir davranış olarak karşımıza çıkıyor. Bu durumda masaldaki arkadaşlık ve kardeşlik söylemleri de anlamını kaybetmiş oluyor. Bu durumda tilkinin “kurt kardeş” söyleminin kardeşlik bağı ile bağlanma anlamından uzaklaştığı görülmektedir.

Saim Sakaoğlu'nun çalışmasına aldığı hayvan masallarında benzer bazı olumsuz etki yaratabilecek mesajlar olduğunu söyleyebiliriz. Masalların dinleyene ders vermesi gerektiği ya da verdiği yönünde kuvvetli bir inanç olduğunu söyleyebiliriz. Sakaoğlu bu konu ile ilgili olarak şunları söyler:

“Çocukların çok sevdikleri masallar arasında ilk sırayı hayvan masalları alır. Asıl halk masallarının uzun olması onların dikkatlerini dağıtır, bu sebeple dikkatlerini toplayabilecekleri daha kısa olan hayvan masalları anlatılır. Bu masalları büyük bir ilgi ile dinleyen çocuklar kendi hayatları ile hayallerinde canlandırdıkları hayatı birleştirirler. Onlar çalışkanlığın, doğruluğun, kahramanlığın ödülünü; kötülüğün, tembelliğin, ihanetin cezasını ilk olarak masalarda öğrenirler. Hemen hemen bütün masallar, çocukları iyiliğe, doğruluğa, çalışkanlığa teşvik ederken; kötülüklerden, ahlaksızlıklardan ve tembelliklerden de alıkoyar.” (Sakaoğlu 2013: 107)

Ferit Devellioğlu da masalı “terbiye ve ahlâka faydalı, yararlı hikâye” (625) olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte hayvan masallarının birçoğunda durumun böyle olmadığını görmekteyiz. Örneğin Sakaoğlu'nun kitabına aldığı masalların hemen hemen hiçbirinde çalışkanlık bir değer olarak karşımıza çıkmaz. Hatta elde edilmiş olanı paylaşmamak ve hatta çalmak ana sorunlardan biridir (“Gümüş Kuyruklu Tilki”, “Aslan Tilki ve Geyik”, “Bal Ortakları”, “Aslan Kurt ve Tilki” masalları örnek gösterilebilir).

Hayvan masallarının yöneticilere mesaj vermek amacıyla anlatıldığı da dile getirilen özelliklerden biridir. *Kelile ve Dimne*'de olduğu gibi hayvanlar aracılığıyla aslında devlet yöneticisine nasihatler verildiği söylenmekte, bu geleneğin kuşaktan kuşağa aktarıldığı görülmektedir. Tıpkı bunun gibi yöneticilere nasihatlerin öne çıktığı siyâset-nâmeler için önemli olan dolaylı yoldan eleştiri yapmaktır:

“Siyâset-nâmelerin yazılış sebepleri olarak şunları söyleyebiliriz: Zamanın padişahı ya da devlet erkânından sözü geçen herhangi biri, yazara böyle bir eser yazması için teklifte bulunur. Yazar, zamanın gidişinde birtakım aksaklıklar görür. Yönetimi beğenmez. Devletten kaynaklanan, rüşvet, adam kayırma gibi çeşitli yolsuzluklardan rahatsız olduğu için, böyle bir eser yazmaya kendini mükellef görür. Yazar, devlet yönetimi, halk idaresi, ahlâkî kâideler gibi konuları içeren Arapça veya Farsça bir eser okur; bu eserin dilimize çevrilmesi hâlinde faydalı olacağına inanır; böylece tercüme bir siyâset-nâme yazar” (Keleş 2010: 202)

Bu durumda Mevlana'nın da eserinde geçen Saim Sakaoğlu'ndan özetlediğimiz yukarıdaki “Aslan, Kurt ve Tilki” masalının da benzer bir eleştirel tutumla anlatıldığı düşünülebilir. Fakat burada okurların yaş ve anlayış düzeyleri göz önünde bulundurulduğunda masaldan hareketle okurun, “aslanın adaletsizliğinin eleştirildiği ve tilkinin dalkavukluğunun övüldüğü” yargısına ulaşma riski olduğu ortadadır. Bu durumda hayvan masallarının acımasız dünyasının doğruları ve yanlışları tespit edilirken edebi bir eserde çok anlamlılığı esas alan söylemler ya da sanatlar kullanılmış olabileceği bu nedenle farklı sonuçlara ulaşılabilirliği göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılması gerekmektedir.

Aynı masalı Mevlana, tasavvuf penceresinden ele alır. Masal taslak olarak aynıdır. Bununla birlikte Mevlana'nın masalın içine aldığı tasavvuf fikrine göre masalı

değerlendirecek olursak aslanın Hz. Peygamber'in misyonunu yüklediğini söyleyebiliriz. "Erkek aslan, onlarla beraber olmaktan, onlarla beraber avlanmaktan utanıyordu ama, yine de 'Toplulukta rahmet vardır' hadisine uyarak onlara katıldı. Böyle bir 'Ay' yıldızlarla arkadaş olmaya utanır ama yine de cömertliği yüzünden, onların arasında yer alır." (Mevlâna 1997: 192) sözleri bu misyona işaret eder. Aslanın, kurt ve tilkiden avları paylaşmasını istemesinin bir nedeni vardır. Aslan, onların açgözlüklerini ve kötü niyetlerini anlamıştır. Bu nedenle onları sınava tabii tutarak bu niyetlerini ortaya çıkarmayı amaçlar: "Her ikisinin de bu tama', bu doymaz duygusu arslanın içine doğdu. Onların bu tama'nın sebebini bildi, anladı. Sırların aslanı, emiri olan kişi, gönülden geçenleri bilir. Ey düşüncelere dalmayı âdet edinen gönül, kendine gel de, ermiş bir kişinin yanında gönlüne kötü bir düşünce getirme."; "Ey zamanın yüz karası olan küstahlar, bana karşı böyle kötü zanda bulunmak size mi kaldı? Allaha karşı kötü zanda bulunanların kafalarını uçurmazsam, hatanın, yanlış işin tâ kendisini işlemiş olurum." (Mevlâna 1997: 193). Bu durumda masalın dalkavukluğu özendirmediği söylenemez. Tasavvuf fikrine göre aslanın tutumu olması gerekene işaret eder. Oysa masalın olay yapısına bakıldığında Mevlana'nın aralara koyduğu hadis ve tasavvuf fikri olmasa neyin neden yapıldığı bilinmediği için Sakaoglu'nun kitabına aldığı masaldan farklı bir sonuca ulaşmamız mümkün olmayacaktır. Fakat Mevlana eserinde, tasavvuf fikrine göre masalı nasıl anlamamız gerektiği konusunda bizi yönlendirmektedir. Dolayısıyla aynı masalı iki farklı biçimde okumanın mümkün olabileceğini görmekteyiz.

Masalların çocuklara neyin iyi, neyin doğru olduğunu gösteren vasıtalar olduğunu söylemek mümkün olsa da bütün hayvan masallarının bu özellikte olmadığı görülebilir. Dolayısıyla "hemen hemen bütün masallar(ın), çocukları iyiliğe, doğruluğa, çalışkanlığa teşvik ederken; kötülüklerden, ahlaksızlıklardan ve tembelliklerden de ahkoy(duğunu)" söylemek de mümkün değildir.

İnsan Masallarında Konuşan Hayvanlar

İnsan masallarındaki hayvanlar ise hayvan masallarına kıyasla daha iyi bir izlenim bırakmaktadır. Bu masalarda genellikle insanlara yardım etmek için çabalarlar. Aslında bazı hayvanların kılık değiştirmiş insanlar oldukları da görülür. Belki bu yüzden en çok kullanılan figürler güzelliğiyle de dikkat çeken, güvercin, kuş, geyik, at ve balıktır. Bazı masalarda kılık değiştirmiş hayvanların cin ya da peri oldukları söylenir; bazı masallardaysa cin ya da periler tarafından büyülenmiş insanlar olduğu anlaşılır. Naki Tezel'in *Türk Masalları* adlı kitabındaki 54 masalın 41'inde bu tür kahramanlara rastlanmaktadır. Tezel bu konuyu şöyle değerlendirir: "İptidai kavimlerde masal kahramanları, çevre ve yaşayış gereği olarak, hayvan biçiminde görünmekte idi. Topluluklar medenileştikçe ve masallar medeni topluluklara ulaştıkça, kahramanlar da insan biçimine girdiler." (Tezel 2009: 9). Bu durumda insan masalları içindeki hayvan figürlerini bir geçiş dönemi olarak değerlendirebiliriz. Bununla birlikte masalların olağanüstü dünyasının birçok kültürde benzer özellikler göstermesi hayvan ve insan arasında kurulan bu olağanüstü durumu açıklayabilir.

İnsanların konu edildiği masalarda kullanılan iyi hayvanları asıl kahramanlar ve yardımcı kahramanlar olarak sınıflandırabiliriz. Asıl kahramanlar kendileri hayvan kılıfına girebilen insanları oluşturuyor. Örneğin "Kara Kedi" adlı masalda kara kedi aslında yakışıklı bir şehzadedir. Bu masalda padişahın üç kızı vardır. Padişah kismetlerini bulmaları için sarayın balkonundan altıntopu atmalarını ve top nereye giderse kismetlerini orada aramalarını buyurur. İlk olarak en büyük kız topu fırlatır fakat top sarayın önünde biriken delikanlıların hiçbirinin önünde durmayarak yuvarlanmaya devam eder ve nihayetinde eski bir kulübenin önünde durur. Herkes bu duruma itiraz

edince Sultan, topu tekrar atar ama top yine aynı yerde durunca Allah'ın hakkı üçtür diyerek bir daha atmasını isterler. Son kez atıldığında da top aynı yerde durunca Sultan bu eski kulübeye gitmek zorunda kalır. Kulübenin eski, fakir bir kulübe olmasına karşın bir iç kapıdan olağanüstü güzellikte bir saraya girildiğini gören Sultan bu saraya girdiğinde orada kara kediden başka kimseyi bulamaz. Güzel yemeklerle karnını doyurup güzel bir yatakta yatan Sultan, kendisini rahatsız etmemesi için kediyi de yanından kovar. Gece yarısı ani bir gürültüyle uyanır ve çok korkar. Bu nereden geldiği belli olmayan dehşet verici seslerden korkan Sultan, sabah olunca hemen saraya döner. Sıra ortanca kıza geldiğinde o da altın topu ablası gibi atar ve sırasıyla aynı şeyleri yaşar. O da kara kediyi yanından kovar, gece gürültüye uyanır, sabah korkarak babasının sarayına döner. Sıra en küçük kız geldiğinde de aynı şeyler yaşanır. O da kulübenin içindeki gizli kapıdan girdiği sarayda bulduğu güzel yemeklerden yer ve ablalarından farklı olarak kara kediyi de yedirir. Gece onu yanından kovmadığı gibi bir de onunla birlikte uyur. Gece bir gürültü kopmaz. En küçük sultan günlerini böyle geçirirken sonunda kara kedinin aslında bir peri tarafından büyülenmiş yakışıklı bir şehzade olduğunu öğrenir. Küçük sultanla Şehzade birbirlerine aşık olur ve evlenirler. Sonunda da peri, büyüü bozarak şehzadeyi serbest bırakır. Bu masalda kullanılan kedi güzelliğin ve zenginliğin saklı tutulması için kullanılan bir figürdür. Sultanların kediyi kötü davranmaları kaderlerini belirleyen bir sınavı başarısızlıkla sonuçlandırmalarıdır aslında. Bu sınav kedi kılığında şehzade için de geçerlidir. O kedi kılığında itilip kakılır ama sonunda mutlu olmayı başarır.

İnsan masallarında güvercin kılığında daha çok güzel peri kızları girerler. Fakat keçiyeye benzeyen kızın masalında güzel kız keçi kılığında. Başka bir masalda ise balık kılığında bir peri kıza karşımıza çıkar. Örneğin Künos'un kitabına aldığı balık maslında bir balıkçı öyle güzel bir balık yakalar ki onu satmaya ya da yemeye kıyamaz. Evinin bahçesine bir havuz yaparak onu besler ve bazen balığın güzelliğini seyrederek zaman geçirir. Fakat sonradan anlaşılır ki bu balık aslında çok güzel bir peri kızdır. Balıkçı onun kendisinin görmediği zamanlarda insana dönüştüğünü keşfettiğinde, kıza aşık olur ve sonunda onunla evlenir. Masallardaki eşsiz güzellikteki kızlar gerçek güzelliklerini hayvan kılığında saklarlar. Fakat sonunda yakışıklı bir delikanlı, bir şehzade ya da bir padişah bu güzelliği keşfederek ona aşık olur. Bunun istisnaları da vardır elbette. "Yeşil Kuş" adlı masalda kocasının dayak yiyip hakaret gören güzel prenses kurtuluşu yeşil bir kuşa dönüşüp kaçmakta bulur. Ayrıca sadece kızlar değil delikanlılar da güzelliklerini bu yolla saklarlar. Örneğin kuş şekline dönüşen şehzade motifi sık sık kullanılmaktadır. Onu da kuşa çeviren bir peri kızdır. Bu kahramanların çeşitli masalarda ortak figür olarak kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin, keçiyeye dönüşen erkek kardeş motifi Naki Tezel'in "Alabalık", Ignazc Künos'un "İki Kardeş" ve Pertev Naili Boratav'ın "Bacı Bacı Can Bacı" adlı masalarında kullanılır. Aslında bu masallar ufak tefek farklılıklarla aynı konuyu işler. Annesiyle babasını kaybeden iki kardeş yollara düşerler, çok susayan erkek kardeş, bir geyik izindeki suyu içmek isteyince kız kardeşi içmemesi için onu uyarır. Suyu içerse geyiğe dönüşeceğini söyler. Fakat susuzluğa dayanamayan erkek kardeş suyu içer ve gerçekten de bir geyiğe dönüşür. Bu masalda diğerlerinden farklı olarak dönüşme olayına şahit oluruz. Geyiğin aslında bir insan olduğunu biliriz. Diğerlerinde olduğu gibi bu masalarda da kılık değiştiren iyi insan bu duruma talihsizliği yüzünden uğrar. Fakat masalların sonunda genellikle bu iyi insanlar hayvan kılığından sıyrılıp tekrar insan olurlar.

Masalarda ortak figürlerin kullanımı araştırmacılar tarafından sık sık vurgulanmaktadır. Şekil değiştirme ya da "don değiştirme" denilen durum bir anlamda ölüm yolculuğu olarak yorumlanmaktadır. Kahramanın evden uzaklaşma, sıkıntılı dönem ve eve dönüş

evrelerinin şekil değiştirme motifi ile ifade edildiği ve aslında “hikâyeyi mutlu sona hazırlayan temel faktörün, kahramanın simgesel olarak ölümü ve yeniden doyuşu olduğu” (Ozan 2011 :82) söylenmektedir. Dolayısıyla hayvan kılığına giren kahramanların olgunlaşma sürecinin masala temsili olarak “don değiştirme” biçiminde yansıdığı düşünülmektedir. Bu durumda kuş, geyik, kuğu, balık, yılan gibi şekillere bürünen kahraman bir müddet çile doldurmuş ve sonrasında olgunlaşmış yani ergen ya da yetişkin olmuştur. Ödül olarak da ya bir sultan veya padişah olur ya da evlenirler.

Masalların değerler eğitimi açısından incelemesini yapan araştırmacılar genellikle benzer sonuçlara ulaşmaktadırlar. Naki Tezel’in derlemesi hakkında yapılan bir çalışmanın sonuç bölümünde şöyle yazmaktadır:

“Türk Masalları adlı eserde kediye işkence yaparak döven insanlar, insan yiyen korkunç devler, kızının gözünü çıkarmak isteyen ağabeyler, eşine her gün kırk sopa atan koca gibi korku ve şiddet içeren olumsuz örnekler yer almaktadır. Bir başka deyişle kimi masalların eğitsellik boyutu ile ilgili sorunlu iletiler taşıdığını söylemek mümkündür. Bu durumda yapılması gereken eğitimcilerin özenli davranarak, korku ve şiddet öğeleri barındıran masalları sınıf ortamında kullanmamalarıdır. Bu yaklaşım, Akkaya’nın (2014a) ve Kılcan’ın (2016) bakış açısıyla uyumludur. Her iki çalışma da masallarla ilgili okumalarda öğretmen ve velilerin özenli olmaları, çocuklara kötü örnek olabilecek masalları okuma listesinden çıkarmaları gerektiğini bildirmektedir.” (Karagöz 2017:551)

Bu tür çalışmaların ortak sonuçlara ulaşmalarının nedeni kullanılan derlemelerde benzer masalların bulunmasıdır. Örneğin, Naki Tezel’in derlemesinde olduğu gibi Ignác Kúnos’un *44 Türk Masalı* adlı eserine aldığı masalların da benzer sakıncalarına dikkat çekilmektedir (Karagöz 2016). Bununla birlikte farklı masallarla yapılan benzer çalışmalarda da aynı sonuçlara ulaşılmaktadır. Nevin Akkaya’nın *Keloğlan* masalları hakkında yaptığı çalışma örnek gösterilebilir. Bu çalışmanın sonucunda Keloğlan masallarının sansürlenmesi önerilmekte, “çocuklara yönelik değil, yetişkinlerin de tüylerini ürperten şiddet öğeleri içermektedir. Bazı masallar ise öğretmen rehberliğinde, masallardaki Keloğlanla ilgili olumsuz algılanabilecek özellikler ayrıntılı incelemeler yapılarak öğrencilere aktarılmalıdır.” (Akkaya 2014: 323) denilmektedir. Aslında bu ortak sonuca ulaşmak örnek verdiğimiz çalışmaların iddia ettiği “masallar yoluyla değer aktarımının mümkün olduğu” fikrini tamamıyla çürütmektedir. Dolayısıyla masallardaki değerlere gönderme yaptığı iddia edilen cümleleri listelemek de bu noktada anlamsız olmaktadır. Sonuçta masalların olumsuz yönlerinin de olduğunun söylenerek sadece birkaç örnekle yetinilmesi, yeniden değerlendirme yapılması için öğretmen ve velilerin uyarılması, yapılan analizin yeterli olmadığını ispatlar. Masallardaki olumlu değerleri sözcük ve cümle bazında listelemek ve rakamsal bir sonuç ortaya çıkarmak bütünü ve verilen mesajların göz ardı edilmesi anlamını taşır.

Sonuç

İnsanları konu alan masallarda hayvanlar genellikle iyiliğin, yardımseverliğin, çile doldurarak olgunlaşmanın ve mutlu sona ulaşmanın temsili olarak kullanılmaktadır. Hayvan masallarında ise dalkavukluk, iki yüzlülük, açgözlülük ve kurnazlık gibi özellikleriyle insanın kötü yönlerinin temsili olarak karşımıza çıkar. Bu masallardaki olumsuz özellikler ilkel dünyada hayatta kalabilmenin şartları olarak değerlendirilebilir.

Bütün bunları göz önünde bulundurarak Jack Zipes'in iddiasını tekrar değerlendirirsek, Türk masallarında da Zipes'in iddia ettiği gibi çocuklar için uygun olmayan şiddet öğelerinin bulunduğu kabul edilebilir. Özellikle hayvan masallarında Zipes'in belirttiği gibi insanın hayatta kalma çabasının izlerini görebiliriz. Fakat Türk masallarındaki kılık değiştirerek geçici bir süre hayvan suretinde görünen kahramanlar için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Çünkü asıl kahramanlarda da yardımcı kahramanlarda da hayvan iyiliğinin temsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle görünüşü güzel hayvanlardan bahsedilmesinin nedeni de buna bağlanabilir.

Sonuç olarak masal dünyasında dev, cadı, büyü ve şiddet gibi öğeler bulunsun da masalların sonunda iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırılması iyiliğinin yüceltilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla masalların eğitim sistemi içinde kullanılması hem kültürel aktarımı sağlayacak hem de çocukların hayal dünyalarını zenginleştirecektir. Masallardaki hayvan figürleri de istisnalar dışında çocukların hayvanları kişileştirmesini, onlara değer atfetmesini ve hatta sevmesini sağlayabilir. Hangi masalda hangi değerlerin bulunduğu ve bunlarının aktarımı konusunda bugün yapılan pek çok araştırma bulunmaktadır. Fakat bu çalışmalarda masalların sadece olumlu özelliklerini ortaya çıkarılmaya çalışılmakta, olumsuz yönleri ile bir karşılaştırma yoluna gidilmemekte, öğretmen ve velilerin karar verirken dikkat etmeleri gerektiği uyarısı yapılarak sonuçlandırılmaktadır. Bu araştırmaların çalışma alanının genişletilmesi ve eserlerin anlam bütünlüğü ile verilen mesajların niteliğinin göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılması gerekmektedir. Ayrıca olumsuz yönleri nedeniyle eğitim sisteminde çıkarmak yerine çocuklara yapılacak uyarılarla aktarılması mümkün olabilir. Bunun yanı sıra bu çalışmalar tek yönlü olmaktan çıkıp masalları yeniden üretim sürecine sokabilir ve eğitim sistemi içinde bu unutulmuş ve akademik çalışmaların malzemesi olmanın ötesine gidemeyen ürünleri tekrar gün yüzüne çıkarabilir.

Kaynakça

- Akkaya, Nevin. (2014a). "Keloğlan Masallarında Yer Alan Değerlerin incelenmesi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 312-324.
- Akkaya, Nevin. (2017b). "Oğuz Tansel'in Masal Dünyasında Değerler". S. Sever, S. Karagül (Yay. Haz.), *Uluslararası Türk Masal Dünyası ve Doğumunun 100. Yılında Oğuz Tansel Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi ÇOGEM: 99-106.
- Aricı, Ali Fuat. (2016). "Estetik Değer Oluşturmada Masalların Rolü: Türk Masalları Örneği". *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2: 1017-1035.
- Bilkan, Ali Fuat. (2001). *Masal estetiği*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili. (2006). *Az gittik uz gittik*. İstanbul: İmge Yayınevi.
- Develioğlu, Ferit. (1995). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 12. baskı, Ankara: 625.
- Hourani, Rida Blaik. «Folktales, Children's Literature and National Identity in the United Arab Emirates», *The Looking Glass: New Perspectives on Children's Literature*, 18/1, 2015.
- Karagöz, Beytullah. (2017). "Naki Tezel'in *Türk Masalları* Adlı Kitabının Değerler Açısından Analizi". *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(3): 534-556.
- Karagöz, Beytullah. (2016). "Ignác Kúnos'un 44 Türk Peri Masalı Adlı Eserinin Değerler Açısından İncelenmesi", *Turkish Journal of Education*. Cilt 5, sayı 3. 82-94.
- Keleş, Reyhan. (2010). "Türk Edebiyatında Nasihat". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* [TAED] 44 Erzurum: 183-209.
- Kılcan, Bahadır. (2016), "Ignác Kúnos'un 44 Türk Peri Masalı Adlı Eserinin Değerler Açısından İncelenmesi", *Turkish Journal of Education*. Vol. 5, No. 3: 82-94.

- Künos, Ignác.(2018). *44 Türk Masalı*. İstanbul: Tuti kitap.
- Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî. (1997). Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi, I. Cilt. Çev. Şefik Can. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Necefzade, Yakup Kenan. (1967). “Ön Söz ve Eserle İlgili Bilgiler”. *Kelile ve Dimne yahut Süheyl Yıldızının Nurları*. İstanbul: Neşriyat Yurdu Yeni Şark Maarif Kütüphanesi:3-17.
- Oğuz, Öcal. (2013). “Türkiye”de Folklorun İlk Makaleleri”. *Millî Folklor*, Sayı 99: 5-14.
- Ozan, Meral. (2011). “Geçiş Ritüelleri ve Halk Masalları”. *Millî Folklor*. Sayı 91: 72-84.
- Sakaoğlu, Saim; Karadavut, Zekeriya. (2013). *Halk Masalları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Sever, Esra; Memiş, Aysel; Sever, Semra. (2015). "Pertev Naili Boratav'in Zaman Zaman İçinde masal kitabının değerler açısından incelenmesi." *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XIV. Uluslararası Katılımlı Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu (21-23 Mayıs 2015) Özel Sayısı, 246-263.
- Tan, Nail. “Türkiye’de Halk Bilimi Çalışmalarının 100. Yılına Kutlarken”. *folklor/edebiyat*, cilt:19, sayı:75, 2013/3, 237-243.
- Tezel, Naki. (1938). *İstanbul Masalları*, İstanbul.
- Tezel, Naki. (2008). *Türk masalları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ulusoy, Kadri ve Turan, Refik. (2016). “Değerli Bir Kavram Olarak ‘Değer ve Değerler Eğitimi’”. *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, Editörler: Kadri Ulusoy, Refik Turan.
- Yontar, Alper. (2015). “Değerler Eğitiminde Örtük Programın Rolü”. *Değerler Eğitimi*, Ankara: Maya Akademi.
- Zipes, Jack. «The Meaning of Fairy Tale within the Evolution of Culture», *Marvels & Tales*, 25/2, 2011, pp. 221-243